

Una proposta de model espacial per a la interpretació territorial de Catalunya

Enric MENDIZÀBAL i RIERA
Departament de Geografia
Universitat Autònoma de Barcelona

Per dir-ho abusant de la terminologia d'un il·lustre barbut: «explicar» serà una invitació a «transformar». És «transformar» el què ens interessa.

Joan Fuster, *Nosaltres, els valencians*, pàg. 20

... es voldrien tancar aquestes pàgines amb una promesa de continuïtat en l'esforç investigador i d'inserció en la tasca comuna, ja que —és ben cert— en el camp de l'ordenament de l'espai català, com en tot el que ateny als actes humans, cal restar amatent als canvis que es produeixen, ja que la realitat hi és canviant i complexa com la vida mateixa.

Lluís Casassas, *Barcelona i l'espai català*, pàg. 310.

Preàmbul

Aquest treball té l'origen en alguna de les moltes converses que vaig tenir amb Lluís Casassas al llarg de la nostra relació. No va ser, però, fins l'elaboració del treball sobre l'Alt Penedès (CASASSAS [dir], 1991), en què les idees sobre aquest tema les vaig començar a tenir clares. Des d'aleshores i fins la seva mort, vam comentar-lo alguna altra vegada. Des de l'estiu de 1992, data en què vaig acabar aquest article en homenatge al mestratge i record de l'amistat amb Lluís Casassas, han aparegut alguns treballs (entre els quals, LACOSTE, 1993) que han sacsejat alguns dels resultants empírics dels supòsits teòrics de la coremàtica de Roger Brunet. Aquests comentaris, però, no han fet variar la redacció del present treball.

Introducció

L'existència d'una escola catalana de geografia possiblement sigui un tema a discutir i que segurament no serà mai resolt per la càrrega ideològica que hi ha al darrera; però hi ha diversos autors que en parlen d'aquesta escola catalana de geografia (entre d'altres CASASSAS, 1974 i 1977; MENDIZÀBAL, 1986 i en premsa; GARCIA RAMON, NOGUÉ i ALBET, 1992), així com altres que no veuen tan clara la seva existència (CARRE-RAS, 1979). No és pas l'objectiu d'aquest article demostrar l'existència d'una escola geogràfica catalana, i per tant, es considerarà que aital escola existeix i que té com eix vertebrador de la seva peculiar manera de fer l'acceptació de la unitat del territori català (i aquí hi hauria també diferents interpretacions sobre quin és el territori català) com un espai diferenciat de les nacions i regions veïnes i del dret d'organitzar aquest territori de la manera que els catalans i les catalanes creguin més convenient. Lluís Casassas té una part important de la seva obra dedicada explícitament a aquesta temàtica, essent el treball fonamental el que va fer amb Joaquim Clusa (CASASSAS i CLUSA, 1981), que va suposar un autèntic punt de ruptura dins de la llarga sèrie d'estudis dedicats a l'organització territorial de Catalunya i les propostes de divisions territorials.

L'objecte d'aquest article és el d'utilitzar les idees que es deriven dels treballs de Roger Brunet (entre els quals, els de 1980 i 1987) per tal de fer amb una sèrie de *coremes* un model d'anàlisi espacial per Catalunya, tot integrant-se en aquesta escola catalana de geografia. Així mateix, en aquest article s'entendrà per Catalunya el territori comprès dins dels límits administratius de la Comunitat Autònoma del mateix nom.

El mapa, una eina bàsica per a interpretar el territori

Un mapa no és res més —ni res menys— que una representació convencional de la superfície terrestre amb una sèrie de fenòmens concrets o abstractes localitzables en l'espai representat.

Quan Lluís Casassas havia de fer un mapa a classe, gairebé sempre feia un comentari irònic sobre la seva poca traça per a dibuixar-lo. De fet, els mapes de Lluís Casassas no complien certes normes cartogràfiques de precisió i exactitud, però eren prou explícits i servien per a il·lustrar què volia dir i explicar. Un exemple el podem veure en la figura 1, que és un croquis extret del dossier preparat per Lluís Casassas per la sortida d'estudi que la Societat Catalana de Geografia va realitzar el 10 de desembre de 1988 a l'alt Anoia i a la vall del Riubregós; en aquesta figura 1 s'assenyala la importància dels nuclis de població que es troben en les cruïlles dels camins. Possiblement Lluís Casassas no dibuixés amb una excessiva perfecció els seus mapes. Però evidentment, els mapes i esquemes que dibuixava encara ens són útils per interpretar el territori de Catalunya.

Tal com diuen Alegre, Munuera i Ribera (1979), els mapes són documents indispensables pel coneixement del territori, ja que molts inclouen informació sobre els aspectes físics, les modificacions que els éssers humans hi han realitzat, així com la representació quantitativa i qualitativa de diversos paràmetres socials. L'elaboració de mapes temàtics hauria d'ajudar a prendre decisions sobre molts aspectes de la vida quotidiana: des de la distribució territorial dels equipaments fins el control de la degradació del medi.

Sense cap mena de dubte, tota aquesta presa de decisions per la planificació i gestió del territori, així com del propi coneixement, ha millorat molt amb l'aparició dels sistemes d'informació geogràfica, que no són res més que «un sistema informàtic que permet la captura, administració, manipulació, anàlisi i visualització de dades localitzades en l'espai a fi de resoldre problemes complexos de planificació i gestió» (LLEOPART, 1990). Cal tenir present que amb la facilitat de disposar de l'equipament informàtic adient a aquestes tècniques, l'elaboració de mapes, la interpretació del territori i les propostes de transformació d'aquest estan a l'abast de tothom. Tal com va escriure Lluís Casassas (1979), «el consolidament democràtic exigeix que el ciutadà intervingui plenament i conscientment en la solució de tots els problemes plantejats o que es vagin plantejant. Aquesta intervenció només serà possible si *qualsevol* ciutadà pot interpretar correctament un mapa o un plànol ben fet i capir el significat del seu llenguatge».

El coremes

Però de mapes n'hi ha de moltes menes: Alegre (1991) fa una certera divisió entre cartografia primària i la derivada; la primera és un document informatiu elaborat a partir d'uns elevats requeriments tècnics, sobre el qual s'elabora la cartografia derivada. De cartografia i documentació de base primària, material necessari per fer treballs de caire geogràfic, a Catalunya es pot dir que es disposa de la suficient. De cartografia derivada, també n'hi ha molts exemples, i de gran qualitat, en els treballs del geògrafs i geògrafes de Catalunya, així com d'altres persones interessades en els estudis territorials.

Un dels llocs on la cartografia derivada té una gran empenta i un important aspecte innovador és a la Maison de la Géographie de Montpellier, on el grup de treball del GIP/RECLUS, dirigit per Roger Brunet, ha elaborat tot un seguit d'atlas, de llibres de geografia, de treballs per diverses administracions, revistes, etc. d'un gran interès (FERRAS, 1990). Una de les revistes que editen és *Mappemonde*, que tracta exclusivament de cartografia i d'imatges; una altra és *L'espace géographique*, on les reflexions teòriques sobre l'espai són fonamentals per entendre el funcionament del món. Roger Brunet té un treball publicat en aquesta segona revista (BRUNET, 1980) que ha centrat gran part dels articles publicats a *Mappemonde*.

En el seu treball de 1980, Brunet estableix una sèrie d'estructures gràfiques elementals, els **coremes**, que serveixen per construir models específics d'una estructura particular i única, i que té per objectiu comprendre l'estructura d'un objecte. En el cas que ens ateny, l'objecte estudiat és un conjunt més o menys coherent de llocs interrelacionats, compost per àrees, xarxes, línies i punts, dins dels quals circulen els fluxos; en resum, l'organització espacial d'una regió. Brunet ha elaborat una taula de coremes que es pot veure reproduïda en la figura 2 (BRUNET, 1987, p. 191), i que mostren els signes bàsics per una nova llengua geogràfica.

Un exemple d'aquesta elaboració de models específics és el realitzat per Ferras (1985; 1986) i que es pot veure en la figura 3, on el resultat final és l'existència de quatre «Espanyes»: l'**Espanya útil**, veïna i similar a Europa, punt de convergència de migrants, amb l'ascens de València i Saragossa; l'**Espanya mediterrània**, en progrés a redós del centre turístic d'Alacant; l'**Espanya profunda**, allunyada d'Europa en la que només emergeix

el pol sevillà, però sense tenir la grandesa del temps de l'explotació d'Amèrica; l'**Espanya humida**, on els progressos guanyen terreny al voltant d'Oviedo, centre industrial (FER-RAS 1986, pàg. 8).

Per arribar a aquest model específic, Ferras s'ha basat en tres grans grups temàtics d'informació: els temes del medi físic, tot relacionat-los amb els possibles aprofitaments humans (el clima, les muntanyes, el litoral); els temes de l'estructura econòmica, elaborats a partir de la xarxa urbana i el desenvolupament regional; els temes relacionats amb la geohistòria i les relacions amb l'exterior. Sense cap mena de dubte, el resultat gràfic és apassionant i provocador: si la figura 3 i els comentaris de Ferras traspuen alguna idea, aquesta és, encara, que Espanya no és Europa.

Les interpretacions gràfiques de Catalunya

Ja s'ha dit anteriorment que en els estudis de la que es podria anomenar escola geogràfica catalana hi ha una cartografia derivada molt interessant. En aquest apartat es farà una brevíssima selecció d'alguns d'aquests mapes que permetran veure diferents interpretacions del territori català.

El mapa del Regional Planning

Fins l'elaboració del Reconeixement Territorial de Catalunya a principis dels anys vuitanta, el Regional Planning de 1932 dirigit pels germans Rubió i Tudurí «és l'únic assaig de planejament del conjunt del territori català» (ROCA, 1979, pàg. 153), i fa una anàlisi territorial per tal d'elaborar una proposta d'ordenació del territori per la localització de les activitats productives i no productives dels habitants de Catalunya. El resultat d'aquest treball és, como no, un mapa (figura 4). Evidentment, la zonificació amb una escala com la que es va utilitzar no permet una exactitud total, però sí que permet veure com el territori català és interpretat amb dotze símbols: zona agrícola, zona de pasturatges, zona de parcs i boscos reservats, zona de rius pintorescos reservats, zona bona per a sanatoris, zona industrial, zona d'habitació i comerç, zona de mines, zona de gran tràfic, zona de balnearis, zona arqueològica i zona de protecció arqueològica. Així mateix, cadascun d'aquests símbols té una localització espacial prou específica.

L'estructura territorial de Catalunya segons Casassas i Clusa

El treball de Casassas i Clusa sobre *L'organització territorial de Catalunya* té diversos mapes sobre el tema del llibre. Però és el que es reproduïx aquí (figura 5) el que mostra quina és l'estructura territorial actual del sistema urbà català. En aquest mapa es mostra que la Catalunya actual és un territori heterogeni on no hi ha una jerarquia clara, a excepció de Barcelona en la cúspide. Segons Casassas i Clusa (1981, pàg. 155), a Catalunya es poden trobar diferents formes d'organitzar el territori: *sistemes urbans clars*, unitats en què és determinant l'existència d'una ciutat de més de deu mil habitants i que tenen unes relacions diàries de residència-treball significatives; *àmbits sense centres clars*, unitats en les quals no apareix un centre aglutinant, però on la seva cohesió ve donada per motius històrics o psicològics; *territoris d'estructura comarcal*, que són les entitats en què hi ha un nucli que és la capital, i on la resta de nuclis mantenen amb la capital pròpia

una relació feble però directa, i anterior a qualsevol altre tipus de relació fora de l'àmbit comarcal; *subsistemes metropolitans*, que són les unitats incloses dins dels sistemes metropolitans i que mantenen relacions de residència-treball i de serveis amb les respectives capitals.

Els fonaments territorials de Catalunya suggerits per la geohistòria

Uns dels mapes més reproduïts dels que ha elaborat Lluís Casassas són els que apareixen en la figura 6a i 6b, que són similars però que mostren subtils dissemblances, ja que entre ambdós mapes hi ha més de catorze anys de diferència: els que van entre la presentació de la seva tesi doctoral en el 1976 i el 1990. Cal recordar que aquests quinze anys són els que s'ha passat d'un creixement poblacional explosiu a un de zero (PUJADAS i MENDIZÀBAL, 1991) i en els que han aparegut unes noves tendències de poblament (MENDIZÀBAL, 1991) i de producció de béns i serveis que han deixat de concentrar-ho tot a Barcelona i al seu redós més immediat.

Casassas explica aquests mapes a partir de la imatge de la situació de Barcelona sobre la seva situació en l'eixamplament de l'andana litoral que s'estén de la Tordera fins a Garraf, amb un rerapaís amb el que té un contacte fàcil gràcies a la xarxa hidrogràfica. El Besòs, i després el Congost, arriba a Osona, i després, amb el Ter i el Freser, al Ripollès; el Llobregat arriba al Bages i al Berguedà, i el Cardener al Solsonès; l'Anoia comunica amb la Conca d'Òdena i la Segarra: «hom s'adona del paper central de Barcelona, de la seva funció cohesionadora, del paper dirigent, àvidament dirigent, moltes vegades, de les classes burgeses barcelonines. No hi ha cap contrada que quedi al marge de la ciutat de Barcelona. I el paper director, ordenador, i, moltes vegades, desordenador, que la ciutat juga en el conjunt català» (CASASSAS, 1977, pàg. 36).

Una interpretació geoeconòmica

En un treball de Pujol i Junyent (1991) apareix un esquema interpretatiu del territori català elaborat per J. A. M. (1983) que s'aproxima molt a les tècniques gràfiques suggerides per Brunet. Aquest esquema (figura 7) mostra tres àrees concèntriques des de Barcelona amb nivells diferents de desenvolupament. En el centre de Catalunya està l'àrea metropolitana de Barcelona, amb l'acumulació i concentració d'activitats econòmiques, infraestructures, inversions: Barcelona és la marca d'imatge que organitza aquest centre. La segona àrea està força urbanitzada i on predominen usos industrials, de segones residències i d'agricultura comercial. La tercera àrea és rural i perifèrica, on predominen les activitats econòmiques menys rendibles (PUJOL i JUNYENT, 1991, pàgs. 30-31).

Un model espacial per la interpretació territorial de Catalunya

Els quatre coremes bàsics

La forma geomètrica que s'identifica més bé amb Catalunya és el triangle rectangle: la hipotenusa és la línia de costa i els dos catets els límits amb França i Aragó respectivament. S'ha cregut convenient treballar a partir de quatre grans temes que són en els que es basen els quatre coremes dibuixants: els trets físics de Catalunya, la història de la formació de Catalunya com a societat diferenciada de les veïnes, les relacions amb l'exterior i l'estructura territorial interna.

Els trets físics

Per elaborar el corema sobre els trets físics més essencials (figura 8a) s'ha utilitzat el clàssic croquis de l'estructura del relleu de Catalunya elaborat per Lluís Solé i Sabarís que apareix a la pàgina 4 de *La fesomia geogràfica de Catalunya* de Pau Vila. Tal com es pot veure en la figura 8a, els quatre eixos de relleu bàsics són el Pirineu axial amb la depressió cerdana al mig, el Pre-Pirineu, el que marca la Serralada Pre-Litoral amb la bifurcació que inclou la cubeta de Móra, i la Serralada Litoral. Així mateix s'han marcat les dues àrees climàtiques extremes: la Catalunya àrida i la Catalunya humida.

En aquest corema, doncs, s'ordena l'estructura física de Catalunya amb el corredor que hi ha entre la Serralada Pre-Litoral i la Serralada Litoral, paral·leles a la costa, i que asseguren el pas entre l'Ebre i Girona —entre «Gàl·lia» i «Ibèria» en paraules de Pierre Vilar (1987). La Depressió Central Catalana, entre el Pre-Pirineu i la Serralada Pre-Litoral mostra una certa funció de passadís vers l'Aragó, i l'espai de la Catalunya humida, entre l'eix axial del Pirineu i el Pre-Pirineu, una certa funció de refugi que justifica el següent apartat.

La història

L'evolució històrica de la formació geogràfica de Catalunya rau, temporalment, en el segle IX: segons Pierre Vilar, hi ha un desenvolupament radiant des del Conflent, Cerdanya i Pallars cap a l'Urgell, l'Empordà i la plana rossellonesa. És a partir dels Pirineus que es dibuixa una expansió cap al nord i el sud. Tal com es dibuixa en el corema pertinent (figura 8b), apareix el límit entre la Catalunya Nova i la Catalunya Vella, així com l'expansió cap el sud des de Barcelona.

La diferenciació tòpica de la Catalunya Nova de la Vella encara es pot mantenir, si s'exceptua, és clar, la franja litoral: un diferent tipus de poblament, ja que en la Catalunya nova el poblament disseminat és gairebé inexistent; la poca importància d'activitats turístiques modernes (escassetat de segones residències); una gairebé nul·la tradició industrial...

Les relacions amb l'exterior

En el tercer corema (figura 8c) s'han volgut marcar explícitament els principals punts de pas vers les regions veïnes (Occitània, Catalunya nord, Aragó, País Valencià), així com els principals fluxos d'entrada i sortida de productes i de tràfic pels ports de Barcelona i Tarragona i per les autopistes que menen cap a Tarragona, Lleida i Girona. Queden per marcar, però, dues qüestions: els fluxos de capitals (com ara el dèficit comercial amb els altres països europeus i el superàvit amb Espanya, el dèficit fiscal vers Espanya, les inversions estrangeres...) i les relacions institucionals amb altres regions, essent les principals les que es patrocinen des de la Generalitat (com la *Comunitat de Treball dels Pirineus*, amb Aquitània, Midi-Pirenées, Llenguadoc-Rosselló, País Basc, Navarra i Aragó; o els *Quatre motors d'Europa*, amb Baden-Wutemberg, Llombardia i Roine-Alps) i des de l'Ajuntament de Barcelona (com la Xarxa C-6, amb les ciutats de Tolosa, Montpeller, Saragossa, València i Ciutat de Mallorca).

El quart corema representa l'estructura interna de Catalunya a partir de les ciutats (figura 8d), i es basa en tres treballs: *Barcelona i l'espai català* (CASASSAS, 1977), *L'organització territorial de Catalunya* (CASASSAS i CLUSA, 1981) i «Les noves tendències del poblament» (MENDIZÀBAL, 1991).

Les ciutats que estructuren el territori català són cinc: Barcelona, Girona, Lleida, Manresa i Reus-Tarragona. De cadascuna d'aquestes ciutats surten unes fletxes que marquen la direcció de les seves influències regionals. De Barcelona surten unes fletxes gruixudes vers cadascuna de les altres quatre grans ciutats catalanes, i unes fletxes més primes en els espais intersticials (vers Vic, Igualada i Vilafranca del Penedès). La influència de Girona és vers Figueres i Olot. La de Manresa, vers Berga i Solsona. La de Lleida, vers la Noguera, la Conca de Tremp, l'Urgell, la Segarra, les Garrigues. La de Tarragona-Reus vers el Camp, el Priorat i les terres del sud de Catalunya. Queden dues àrees, però, sense una influència clara de cap d'aquestes cinc ciutats, i que corresponen força a la Catalunya àrida (la part sud-occidental de Catalunya) i a la Catalunya humida (la regió pirinenca) assenyalades a la figura 8a.

Així mateix, s'ha dividit Catalunya en tres grans àrees i cinc punts, que es descriuen tot seguit. La Catalunya dinàmica inclou l'àrea delimitada per la línia de costa i per la Serralada Pre-Litoral entre Girona i Reus-Tarragona, que és l'àrea de Catalunya amb més inversions industrials, més infraestructures de tota mena, més població... i que, en conjunt, formen una àrea metropolitana discontinua centrada a Barcelona. Al voltant d'aquesta Catalunya dinàmica hi ha un cinzell anomenat Catalunya tranquil·la, que té, a més, una sub-àrea centrada en Lleida; aquesta àrea rep el nom de «tranquil·la» perquè no reuneix la intensitat econòmica-social de la Catalunya dinàmica, però que té prou activitat endògena com per no formar part de la tercera gran àrea, la Catalunya del silenci. Aquesta tercera àrea rep el nom del treball de *Catalunya i l'espai català* de Lluís Casassas (1977, pàgs. 18-20), tot descrivint-la per una «buidor humana, econòmica, cultural. (...) L'anuncien [a aquesta Catalunya del silenci] un bon grapat de viles i ciutats que, fins fa pocs anys, eren seus de trafegosos mercats i ara, en canvi, veuen créixer l'herba pels carrers silenciosos i poc concorreguts».

Per acabar, s'han marcat cinc punts que reflecteixen la Catalunya de l'oci relacionat amb les vacances: les dues principals àrees d'esquí (Val d'Aran i Cerdanya) i les tres principals àrees de platja (Costa Brava, Lloret-Blanes-Calella, costa de Tarragona).

La proposta

A l'hora de resumir els quatre coremes descrits anteriorment en un model gràfic s'ha tendit a simplificar, i s'ha tret la informació que podia complicar en excés el resultat gràfic. Així doncs, el primer que s'ha fet és marcar el triangle equilàter que defineix els límits del que hom considera Catalunya en aquest treball. S'ha considerat, també, la importància de mantenir els punts de relació amb l'exterior. S'han mantingut les cinc ciutats que estructuren Catalunya. S'han deixat dues línies de relleu (el Pre-Pirineu i la Serralada Pre-Litoral). S'ha separat la Catalunya del silenci de la Catalunya on hi ha «soroll», i s'han deixat les mostres de la Catalunya de l'oci. S'ha mantingut la frontera de la Catalunya Vella amb la Catalunya Nova. S'ha deixat les principals rutes de lligam entre les ciutats.

El resultat és una Catalunya dicotòmica (silenci contra soroll), en la que les principals ciutats i els lligams entre aquestes es troben en el soroll. Així mateix, la Serralada Prelitoral és un clar límit físic entre ambdues àrees. El Pre-Pirineu, l'altre límit físic, marca pel nord a la Depressió Central, àrea on no hi ha cap part de la Catalunya de l'oci i només disposa de l'illot de Lleida i de la influència de Manresa com centres més o menys dinàmics.

Una mena de conclusió

Reprenent el treball de Casassas citat diverses vegades al llarg d'aquest article, *Barcelona i l'espai català*, només queda per dir que

«Catalunya constitueix una àmplia unitat, de la qual Barcelona és el cap.

Hom ha d'oposar-se, per contrària a la unitat catalana, a la visió o idea de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Hom ha d'afirmar que l'àrea metropolitana de Barcelona és el conjunt del territori català. No hi ha un centralisme barceloní. Hi ha el domini de les classes dirigents, exercit, moltes vegades, des de Barcelona, però no sempre. El centralisme exercit des de Barcelona és, precisament, la negació del sentit unitari de Catalunya.

S'ha de tendir, si es vol seguir el corrent de la història i les noves tendències de la vida social, cap a una Catalunya urbanitzada, industrialitzada, on s'hagi potenciat al màxim cada comarca. És la Catalunya-Ciutat, de la qual Barcelona n'és un barri.

La realització i el desenvolupament d'espais intermedis entre la comarca i el conjunt del territori nacional, el mateix que l'enfortiment de la unitat catalana i de la igualtat catalana pressuposa el capgirament de les estructures polítiques i socials existents»

(CASASSAS, 1977, pàg. 45)

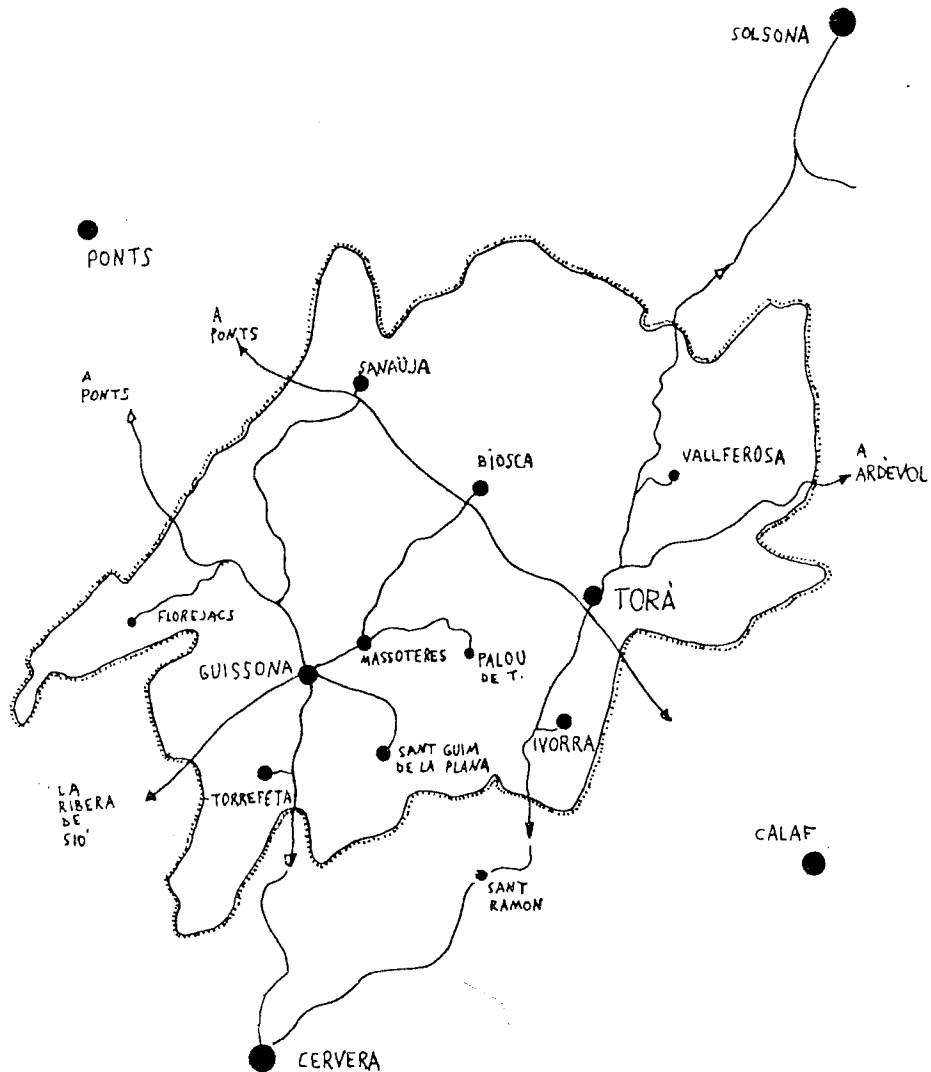
El model espacial de Catalunya proposat en aquest treball vol mostrar una situació dicotòmica que té una certa lògica: la desigual distribució de la població, de les seves múltiples activitats i de les infraestructures fa que hi hagi una part de Catalunya on sembla que no hi passa res perquè sembla que no hi ha res. Les paraules de Lluís Casassas citades abans ens haurien d'ajudar a que el proper model per la interpretació territorial de Catalunya fos d'una altra manera, fruit de la millora en la qualitat de vida de les persones que viuen a Catalunya.

Bibliografia

- ALEGRE, P. (1991), «Les bases de dades i la cartografia», *Primer Congrés Català de Geografia. II Ponències*, Barcelona, Publicacions de la Societat Catalana de Geografia, pp. 115-126.
- ALEGRE, P., MUNUERA, X. i RIBERA, J.R. (1979), «Cartografia, estri de la ciència regional», a Birba, Ll. (ed.), *La cartografia al servei de les autonomies*, Barcelona, Sirocco, pp. 17-32.
- BRUNET, R. (1980), «La composition des modèles dans l'analyse spatiale», *L'Espace Géographique*, tome IX, n° 4, pp. 253-265.

- BRUNET, R. (1987), *La carte, mode d'emploi*, Paris, Fayard-Reclus.
- CARRERAS, C. (1979), «Geografia», a Artal, F., Gabriel, P., Lluch, E(nric) i Roca, F. (curadors), *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (segles XVIII-XX)*, Barcelona, Edicions 62, pp. 216-220.
- CASASSAS, Ll. (1974), «Notes per a l'estudi del pensament geogràfic a Catalunya», *Homenaje a María de los Ángeles Ferrer Sensat*, Barcelona, Instituto Infanta Isabel de Aragón, pp. 117-124.
- CASASSAS, Ll. (1977), *Barcelona i l'espai català. El paper de Barcelona en la formació i en l'ordenament del territori de Catalunya*, Barcelona, Curial.
- CASASSAS, Ll. (1979), «Els atlas didàctics», a Birba, Ll. (ed.), *La cartografia al servei de les autonomies*, Barcelona, Sirocco, pp. 137-142.
- CASASSAS, Ll. (1990), *La ciutat metropolitana i la unitat de Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- CASASSAS, Ll. i CLUSA, J. (1981), *L'organització territorial de Catalunya*, Barcelona, Publicacions de la Fundació Jaume Bofill.
- CASASSAS, Ll. (dir), MENDIZÀBAL, E. (coord), ARRIBAS, R., BERTRAN, E. i CUXART, M. (1991), *L'Alt Penedès. Una comarca als confins metropolitans*, Barcelona, Caixa de Catalunya.
- FERRAS, R. (1985), *L'Espagne: écritures de géographie regionale*, Montpellier, GIP RECLUS
- FERRAS, R. (1986), *España/Espagne/Spain*, Paris, Fayard/Reclus.
- FERRAS, R. (1990), «La «Géographie Universelle» del Grup Reclus i Espanya», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, n° 21, pp. 113-119.
- FUSTER, J. (1962), *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62, (1992, 10ª ed.)
- GARCIA RAMON, M.D., NOGUÉ, J. i ALBET, A. (1992), *La práctica de la geografía en España (1940-1990). Innovación metodológica y trayectorias individuales en la geografía académica española*, Vilassar de Mar, Oikos-Tau.
- LACOSTE, Y. (1993), «Chorématique et géopolitique», *Hérodote. Revue de géographie et de géopolitique*, n° 69-70, pàgs. 224-259.
- LLEOPART, A. (1990), «Sistemes d'informació geogràfica», *Revista Catalana de Geografia*, segona època, vol. IV, n° 11, pp. 15-19.
- M, J.A. (1983), *Les zones desfavorisées en Catalogne: un étude comparative du degré de développement des comarques*, Montpellier
- MENDIZÀBAL, E. (1986), «Urban geography of Catalonia», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, n° extraordinari per a la celebració de la Conferència Regional sobre Països Mediterranis de la Unió Geogràfica Internacional, pp. 65-85.
- MENDIZÀBAL, E. (1991), «Les noves tendències del poblament», *Primer Congrés Català de Geografia. II Ponències*, Barcelona, Publicacions de la Societat Catalana de Geografia, pàgs. 159-178.
- MENDIZÀBAL, E. (en premsa), «Lluís Casassas i Simó (1922-1992): geògraf i humanista», *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, n° 23.
- PUJOL, J.X. i JUNYENT, R. (1991), «El procés urbanitzador en els municipis petits de Catalunya», *Espais*, n° 29, pàgs. 30-34.
- PUJADAS, I. i MENDIZÀBAL, E. (1991) *La població de Catalunya 1975-1986. De l'explosió demogràfica al creixement zero*, Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- ROCA, F. (1979), *Política econòmica i territori a Catalunya 1901-1939*, Barcelona, Ketres.

Figura 1:
Torà, cruïlla de camins antics: de Cervera a Solsona i de Calaf al Segre.

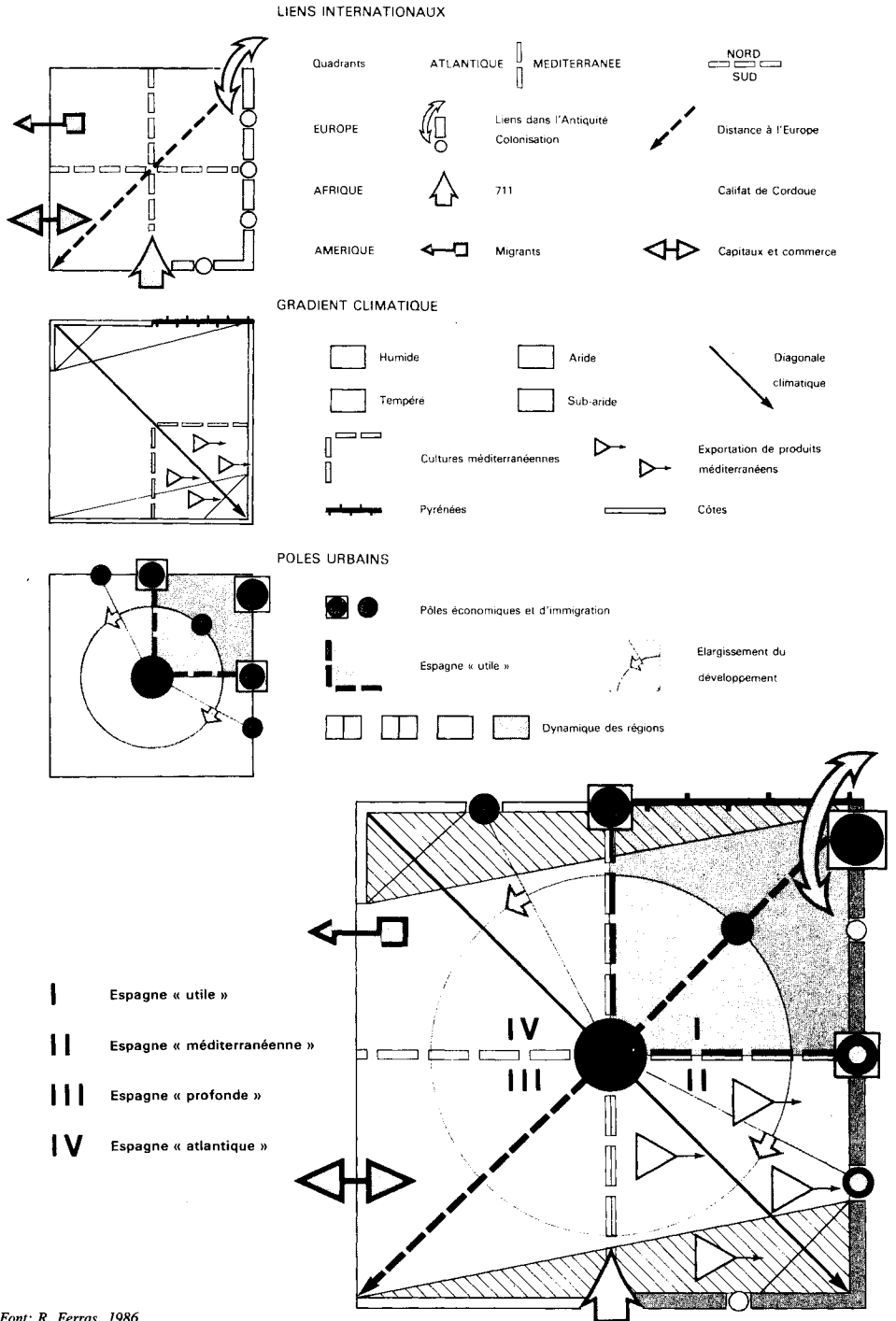
Font: Lluís Casassas

Figura 2:
Taula dels coremes

	POINT	LIGNE	AIRE	RESEAU
maillage				
	chef-lieu	limite administrative	Etat, région...	centres, limites et polygones
quadrillage				
	tête de réseau carrefour	voies de communication	aire de desserte irrigation, drainage	réseau
attraction				
	points attirés satellites	lignes d'isotropie orbites	aire d'attraction	liaisons préférentielles
contact				
	point de passage	rupture, interface	aires en contact	base tête de pont
tropisme				
	flux directionnel	ligne de partage	surfaces de tendance	dissymétries
dynamique territoriale				
	évolutions ponctuelles	axes de propagation	aires d' extension	tissu du changement
hiérarchie				
	semis urbain	réseaux de dépendance limites administratives	sous-ensemble	réseau maille

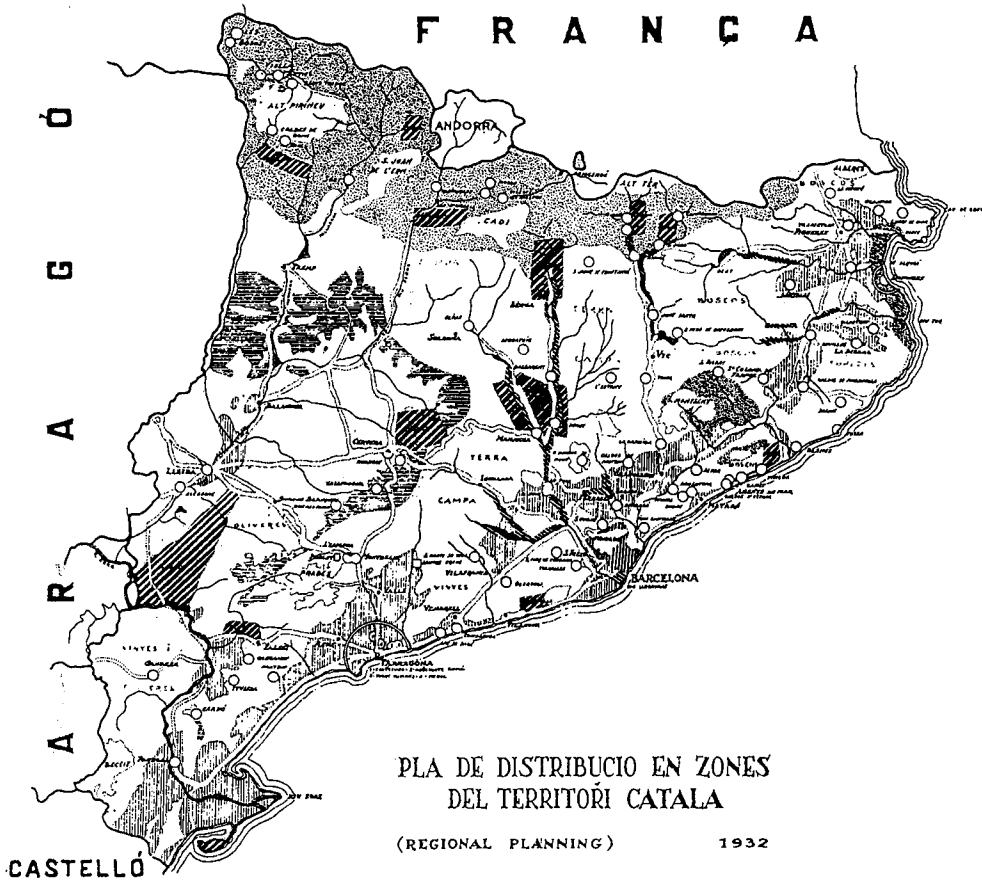
Font: R. Brunet, 1987

Figura 3:
El model gràfic d'Espanya

Font: R. Ferras, 1986

Figura 4:
Pla de distribució en zones del territori català (Regional Planning)

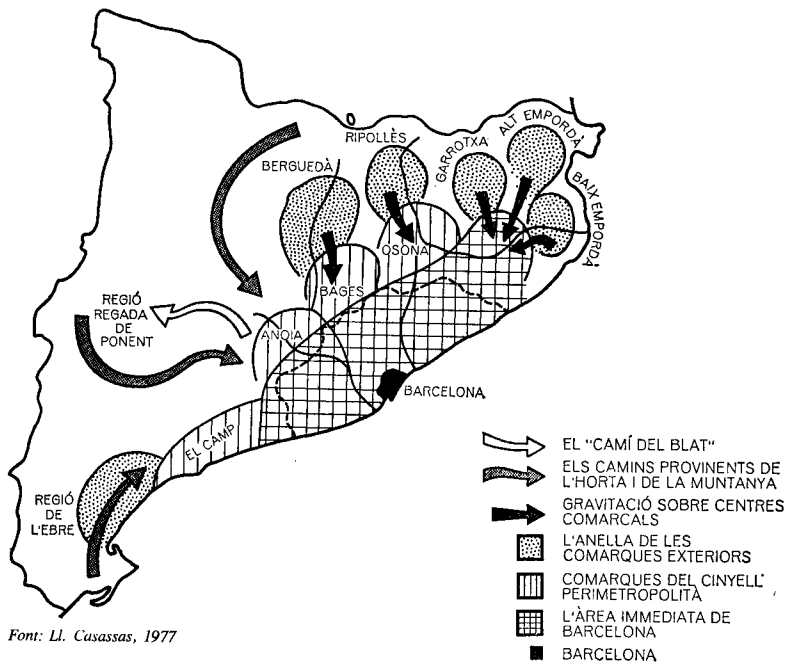

SIGNES CONVENCIONALS

	ZONA AGRICOLA		ZONA DE HABITACIO I COMERÇ
	ZONA DE PASTURATJES		ZONA DE MINES
	ZONA DE PARCS I BOSCOS RESERVATS		ZONA DE GRAN TRAFEC
	ZONA DE RIUS PINTORESQUES RESERVATS		ZONA DE BALNEARI
	ZONA BONA PER A SANATORIS		ZONA ARQUEOLOGICA
	ZONA INDUSTRIAL		ZONA DE PROTECCIO ARQUEOLOGICA

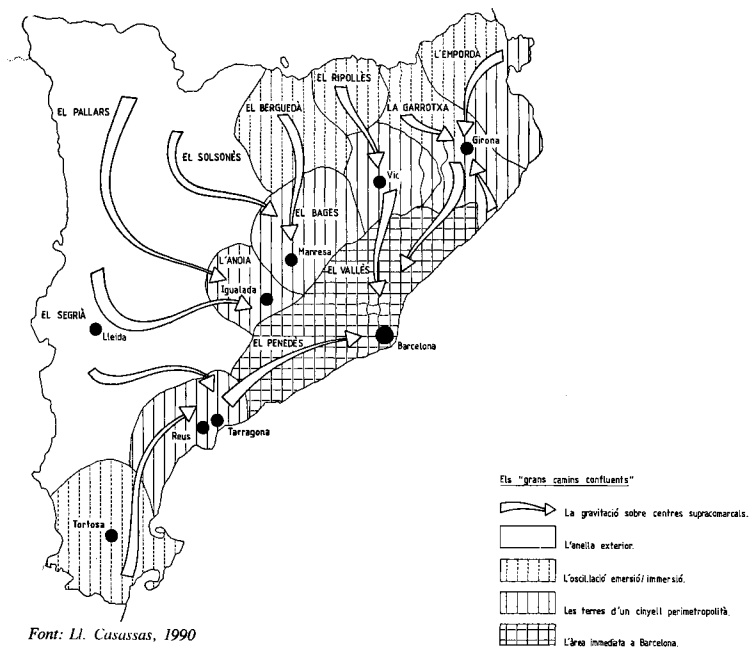
Font: F. Roca, 1979

Figura 6a:
Els fonaments geohistòrics de la unitat de Catalunya

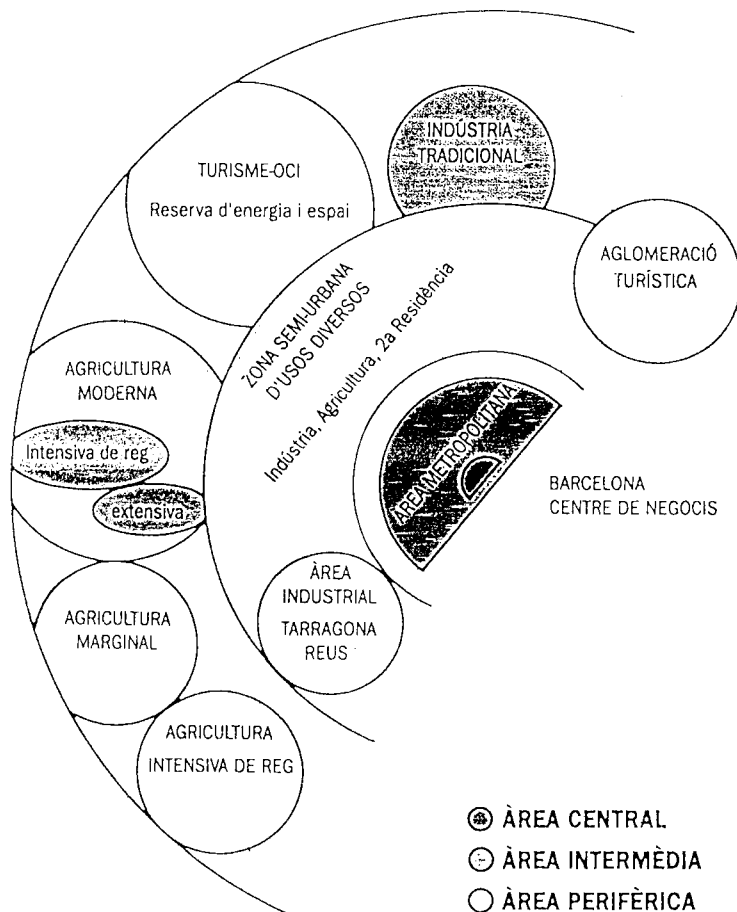
Font: L. Casassas, 1977

Figura 6b:
Els fonaments geohistòrics de la unitat de Catalunya

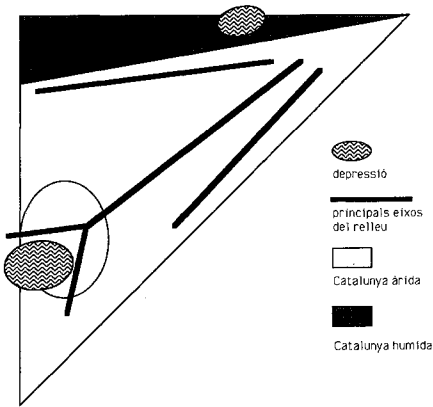
Font: L. Casassas, 1990

Figura 7:
La interpretació geoeconòmica

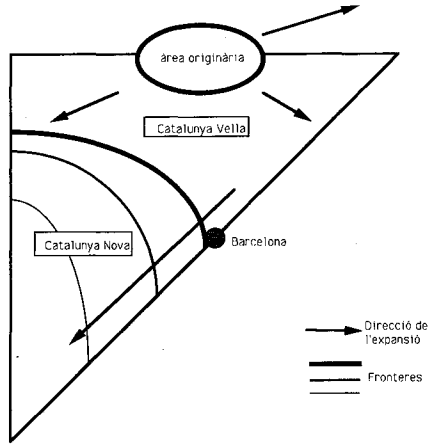
Font: J.A. M, 1983 (a Pujol i Junyent, 1991)

Figura 8a
Els trets físics

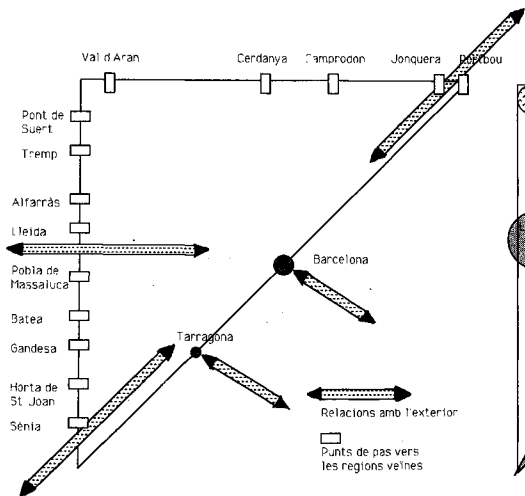
Font: elaboració pròpia

Figura 8b:
Els orígens històrics

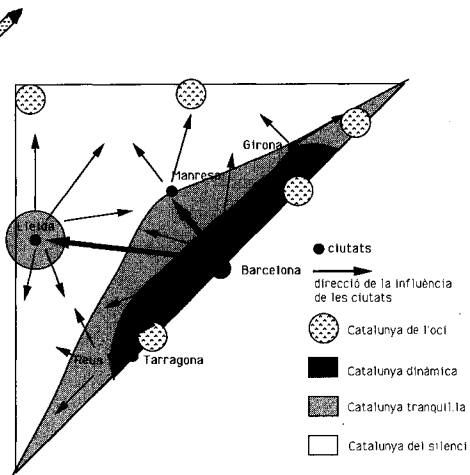
Font: elaboració pròpia

Figura 8c:
La relació amb l'exterior

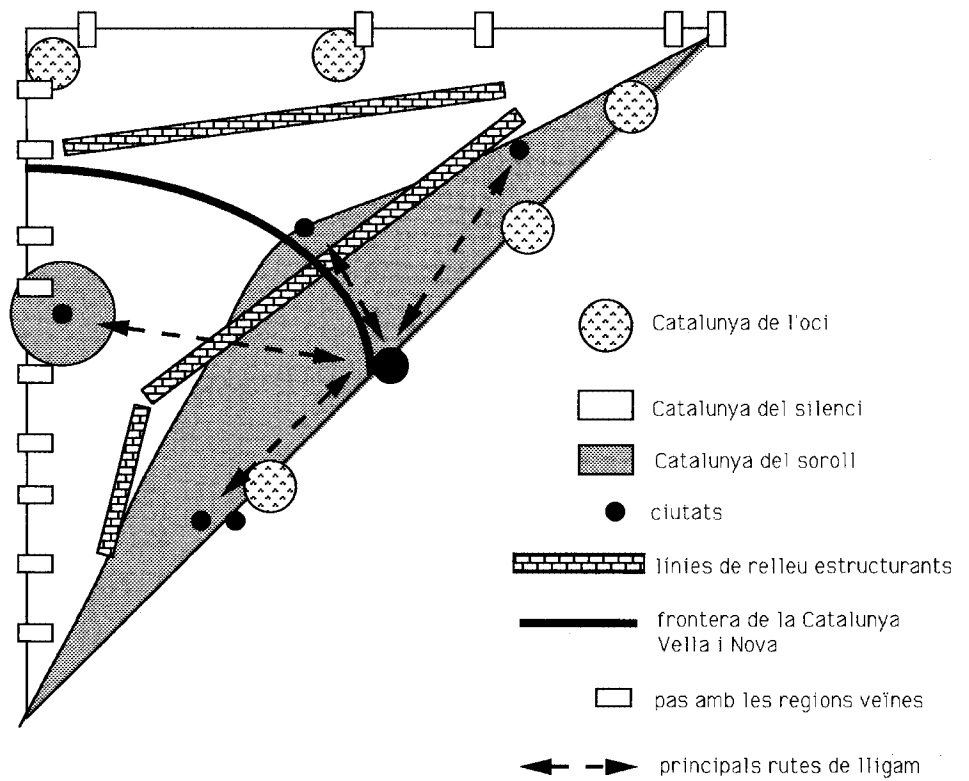
Font: elaboració pròpia

Figura 8d:
L'estructura interna: les ciutats i la seva àrea d'influència

Font: elaboració pròpia

Figura 9:
Un model gràfic de Catalunya

Font: elaboració pròpia